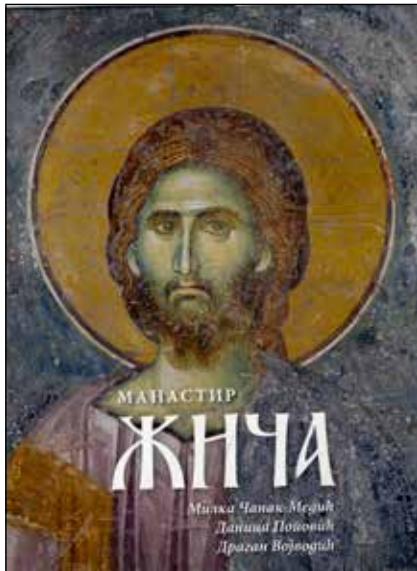

Бојана Стевановић

М. ЧАНАК-МЕДИЋ, Д. ПОПОВИЋ, Д. ВОЈВОДИЋ, МАНАСТИР ЖИЧА, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 2014.

У издању Републичког завода за заштиту споменика културе 2014. г. из штампе је изашла монографија – *Манастир Жича*. Са благословом, сада већ почившег, жичког владике Хризостома, аутори – Милка Чанак-Медић, Даница Поповић и Драган Војводић, отпочели су писање монографије о манастиру Жичи. Будући да је протекло 45 година од појаве претходне монографије, створила се потреба за писањем нове, на савременим методолошким основама утемељене монографије.

Након предговора, књига отпочиње поглављем *Од оснивања до прве обнове у XIV веку*, а потом следе: *У позном средњем веку*, *Под турском влашћу* и *у ново доба*, *Средиште националног програма и духовности новог доба*. На послетку су целине посвећене фреско-натписима у Спасовој цркви и цртежима фресака из Спасове цркве. Књига се завршава резимеом на енглеском језику који прати поглавља и потпоглавља излагања основног српског текста и списком илустрација. Поред архитектонских цртежа, бројних фотографија, скенираних докумената, књига садржи списак скраћеница цитиране литературе и извора и индекс.

Д. Поповић је аутор поглавља *Заснивање, устројство и потоњи живот архиепископског средишта* чија је прва подцелина насловљена као *Велики почетак: династички програм првих Немањића*. Према Д. Поповић, Жича је заправо манастир чији епитети „*Велика црква*“, „*Дом Спасов*“, „*Велика архиепископија*“, и „*Мати многим црквама*“, описују њен ранг, улогу и

значај. Ауторка је с правом указала да је важност замисли реализованих у Жичи немогуће појмити без познавања претходних достигнућа Немањића. Указано је на важност развоја монашког живота као и на етапе стварања култа светог владара – Симеона Немање. У оквирима целине насловљене *Црквено и духовно средиште: Жича у доба светог Саве* пажња је посвећена различитим темама. Скренута је пажња на потешкоћу приликом покушаја да се разумеју разлози одабира места, на граници према римокатоличком свету, и на природно незаштићеном простору. Хронологију и фазе грађења могуће је реконструисати захваљујући биографима идејног творца српске државности, Саве Српског као кључног носиоца читавог подухвата. Д. Поповић наводећи одговарајуће делове проучених извора који описују различите историјске догађаје указује на даљу хронологију градње Спасове цркве. Од неизоставне важности су разматрања претходних истраживача која показују да Савино прво путовање 1229. г. није имало утицаја на архитектонска решења у Жичи као и на њен првобитни фреско програм. Сагледана су старија, у науци прихваћена, мишљења о времену настанка оснивачких повеља чији су преписи сачувани у фреско техници.

Посебан научни допринос је донело проучавање жичке ризнице. Најцењенија жичка реликвија је била реликвија Часног крста. Нарочито штовање уживале су реликвије Христових Страсти, одмах након њих у жичкој даровној повељи наведене су Богородичина риза и појас, као и најцењеније реликвије светог Јована Крститеља – део главе и десна рука, која се данас налази у ризници катедрале у Сијени. Нажалост, услед губитка ризнице њен садржај није могуће спознати. Поуздано је да су из првобитног фонда жичке ризнице сачуване до данас – већ поменути Претечина десница и ставротека која се чува у Музеју Дијецезе у Пијенци. Резултати проучавања Д. Поповић о њиховом настанку и даљим путевима представљају веома значајан допринос науци. Сагледани су извори који сведоче о обредима крунисања Стефана Првовенчаног и његових непосредних наследника, који су се одиграли у Жичи, што је од несумњиве важности за изучавање обреда српске владарске инаугурације. Драгоцени су и описи архиепископског устоличења. Приликом разматрања функције храма, Д. Поповић је размотрила процедуру објављивања, преношења и *adventus*-а тела Стефана Првовенчаног у Жичу. Особеност представља изостанак масовнијег сахрањивања у читавој Спасовој цркви, што објашњавају недавни резултати проучавања гробљанске цркве костурнице која се налази изван манастирског комплекса. Наредна целина је *Наслеђе Светог Саве: Жича у раздобљу од Арсенија I до Данила II*. Доба краља Милутина за Жичу је представљало време обнове, о чему, поред осталог сведоче градитељски и сликарски подухвати. Д. Поповић је преиспитала сложену проблематику надгробне намене упоредо испитавши српска архиепископска средишта – Жичу и Пећ. Резултати археолошких истраживања пружили су податке о магличком утврђењу које је услед несигурног положаја и историјских збивања подигнуто са циљем да врши улогу манастирског рефугијума.

Поглавље *Просторна структура манастирског насеља*, које следе: *Средњовековна манастирска целина* и *Архитектура Дома Спасовог* написала је М. Чанак-Медић. Ауторка се детаљно позабавила архитектуром

Дома Спасовог. Објашњено је сложено решење плана, етапе његовог настанка као и симболика појединих простора. О манастирским постројењима сазнаје се на основу остатака који су претрајали до почетка XIV века. Од неоспорног значаја су закључци о разлозима усложњавања олтарског простора, намени бочних кракова трансепта, спољашње припрате и њеног спрата. М. Чанак-Медић је преиспитала ставове ранијих истраживача о пореклу градитеља жичког католикона. У другој половини XIV столећа подигнута је црква Светих Теодора, а могуће је да су постојали још неки параклиси. С много пажње и уз изношење нових података, до којих се дошло током истраживачких и конзерваторских радова, проучена је и архитектура Спасове цркве. Сагледана су изворишта њеног плана, просторне замисли грађевина које јој непосредно претходе, а нађене су јој и аналогије у црквеној архитектури како хришћанског Истока, тако и Запада. Данашњи изглед Спасове цркве је резултат рестаураторских радова спроведених између 1989. и 1995. г. утемељених на претходним истраживањима. Приликом рестаураторских радова уочене су промене начињене током XVIII и XIX века. Из времена рестаураторских радова вршених од 1925. до 1935. г., као и из доба истраживања 1987. г. потичу подаци о полихромији жичких фасада. Првобитно полихромна обрада фасада изведена је након окончања грађевинских радова из прве обнове Спасове цркве, почетком XIV века.

Д. Војводић се посветио проучавању зидног сликарства Дома Спасовог у истоименом поглављу. У оквирима ове целине најпре су сагледане *Идеје у основи тематског програма и својства иконографије*, а затим следе *Ликовне особености живописа*. Потешкоћу у изучавању живописа представља чињеница да је Спасова црква остала без више од половине сликаног програма, као и да су на сачуваним фрескама неретко страдали пратећи натписи. Конзерваторско-рестаураторски радови, археолошка истраживања, као и проучавање старе документације омогућили су да знања о живопису Жиче буду употпуњена. Нашавши посвећеног тумача, прикупљена и брижљиво проучена стара грађа, занемаривана од претходника, обогатила је многим вредним резултатима странице ове монографије. Циклус Христових сцена је присутан на оба слоја сликарства, притом млађе фреске понављају у основи првобитни програм. Остаци делимично сачуване сцене са слоја с почетка XIV века показују да је у куполи било особено Вазнесење Христово. Сагледани су разлози за сликање ове теме у жичкој куполи, као и одабраних тема у поткуполном простору. Ослањајући се на одговарајуће богословске и књижевне цитате, Војводић је утврдио догматску повезаност илустрованих догађаја и њихов програмски смисао довео у везу са схватањима светог Саве о апостолском пореклу српске аутокефалне цркве. Од неоспорног значаја за утврђивање уништених делова жичког програма су запажене међусобне сличности програма пећких Светих Апостола и Спасове цркве. Закључено је да је првобитно сликарство Жиче утицало на програм Светих Апостола у Пећи у знатно већој мери но што се раније сматрало, као и да су сликари жичке обнове из доба краља Милутина доследно следили њен првобитни одабир и распоред христових сцена. Важан допринос познавању сликаног програма представљају идентификације појединих светих (особито оних

чије су представе уништене 1941). Исправљен је закључак да је програм олтара Жиче јединствена хронолошка целина настала у XIII веку, као и да су сликари обнове поновили првобитан избор светих. Основана је претпоставка да је у жичкој полукалоти апсиде била као и у Пећи представа Деизиса, којој је донедавно приписивана фунерарна симболика. Пажња је посвећена месту и симболици Деизиса широм источнохришћанског света. Стара научна документација се показала драгоценом и када је у питању спознаја дела уништеног програма жичког нартекса. Расветљени су делови, сада готово у целости, уништеног сликарства у западном делу егзонартекса. У просторији на другом спрату је једина програмска целина из XIII века, пострадала у неком пожару. У другој зони изнад фреско-икона светих уочавају се остаци шест фигура, вероватно портрети представника српске владарске породице из доба Првовенчаног, чије су могуће идентификације исцрпно образложене. Анализа стила најстаријег сликарства показује да није реч о тзв. „монашком“ сликарству. Све представе у најнижој зони певница радио је протомајстор, који се у основи води истим уметничким идеалима присутним у живопису Студенице, али са више волумена и истовремено са више комнинских реминисценција него у Студеници. Доста скромнијих могућности били су мајстори фресака чији уломци су били похрањени у двома јамама, као и живописац осликане просторије у кули. Живопис из доба жичке обнове у XIV столећу чини пет сликарских целина. Он сведочи о уметничким тенденцијама у оновременој Србији.

Поглавље *У позном средњем веку* се састоји од две целине. Прву од њих, под насловом *Успон црквеног средишта у другој половини XIV века и у XV веку* написала је Д. Поповић, а другу, насловљену као *Црква Светих Теодора (Светих Петра и Павла)* и подељену на два дела М. Чанак-Медић (о архитектури храма) и Д. Војводић (о зидном сликарству). Од краја XIII столећа, средиште српске цркве није више била Жича већ Пећ, чији комплекс је временом био прилагођен уздизању на ранг патријаршије. Резултати истраживања цркве Светих Теодора сведоче о оживљавању Жиче као црквеног средишта крајем XIV века. У историјским изворима нема података о времену градње, као ни о историји црквице подигнуте источно од цркве Светог Спаса. Програмске и стилске особености фрагмената сликарства из цркве Светих Теодора показују карактеристике својствене добу Моравске Србије. Сагледавање претражавања Жиче под турском влашћу и у ново доба најпре чини поглавље Д. Поповић – *Замирања и успони од друге половине XV до краја XVII века*, а следе га целине: *Поправка пострадале спољне припрате и звоника Спасове цркве* и *Последње обнове у оквиру којих су размотрене Обнова манастира у XIX веку* и *Доградње и рестаураторски радови из протеклог столећа* чијем проучавању је посветила пажњу М. Чанак-Медић. Д. Поповић је окончала приповедање о историји манастира Жиче у завршном поглављу *Средиште националног програма и духовности новог доба*.

Заједнички вишегодишњи подухват троје српских медијиста, особених приступа имао је за резултат књигу која враћа манастир Жичу у савремене научне токове и расветљава дугогодишње непознанице важног архиепископског средишта стављајући га у шири контекст.